

SINOR DÉNES
(Indiana University, Bloomington)

AZ ŐSTÖRTÉNET ÉS ETNOGENEZIS PROBLÉMÁIRÓL

Mózesnek, minden idők legsikeresebb bestseller írójának, öt könyve közül kétségtelenül az első, a Genézis a legsikeresebb. Számptalan nyelvre lefordították, évezredek alatt rengeteg könyvet, cikket írtak róla. Ma is állandó vita tárgya, és jó pár ezer ember a Genézis magyarázatával keresi kenyerét. Persze Mózes, mint számptalan követője, szintén egy őshazával, egy Édennek vagy Paradicsomnak nevezett őshazával, *Urheimattal* kezdte, de óvatos ember létére, ősnyelvről egy mukkot sem szólt és így nem lehet tudni hogy az általa lejegyzett párbeszédék milyen *Ursprache*ken (ősnyelven, alapnyelven) folytak.

Ha meggondoljuk, Mózesnek aránylag könnyű feladata volt, mivel csak hét napról kellett szólnia, és felsőbb helyekről is segítették. Időrendben előre haladt, egy biztos adatról („Kezdetben teremté Isten az eget és a földet”), próbálta levezetni a későbbieket. Ezzel szemben az őstörténész kronológiája visszafelé megy, ma elérhető adatokból próbálja rekonstruálni a kezdeteket, de vajon minek a kezdetét? Mi volt azelőtt, és mi volt, mielőtt az azelőtt lett volna?

*

A történelem előtti idők felderítésében, tradicionálisan négy tudományág játszik közre: az írott források tanulmányozása, tehát lényegében a történelem, a nyelvészet, különösen annak összehasonlító válfaja, az archeológia és az antropológia.

Kezdjük tehát a szövegekkel. Talán kissé meglepő, de a történelem előtti idők megismeréséhez az első és talán a legmegbízhatóbb forrást a történeti, írott szövegek nyújtják. Ezekben meg kell különböztetnünk azokat a részeket, amelyek az író személyes tapasztalatain alapulnak, azaz életével egyidejű eseményekre vagy helyzetekre vonatkoznak azoktól, amelyek egy régebbi korszakra utalnak, amelyről a krónikás csak szóbeli hagyományok, vagy számunkra már elveszett írásos források alapján tudhatott. Ebben a rövid eszmefuttatásban *per definitionem* ezekkel az adatokkal fogok inkább foglalkozni.

Az írott források tartalmazznak adatokat, amelyek jelentőségét írójuk nem is sejtette. A krónikás nemcsak szándékosan adhat felvilágosítást, de akarva-akaratlanul is. Ha a francia Sire de Joinville, a hetedik keresztes hadjárat leírása során megemlíti, hogy a frankok és kunok egy kettévágott kutya teste felett kötöttek szerződést, akkor ez a szöveg nemcsak az ő korában történt esemény szempontjából méltó érdeklődésre, de amiatt is, mert ezt a rítust Theotmár salzburgi érsek 900-ban a magyaroknál említi, ezen kívül előfordul IV. Béla királyunk uralkodása alatt is, és szintén megtaláljuk a 13.

századbeli mongoloknál. Csak a jó Isten a megmondhatója, hogy egy szövetség megkötésénél miért szabdalták szét a szegény állatot, ő viszont biztosan tudta, mert a Genézis leírása szerint már maga Jahve és Ábrahám is így kötöttek szövetséget. (Gen 15: 9–11, 17–18 / Jer 34:17–19). Így hát, hála Joinville szövegének, több ezer éven át tudunk követni egy rituális szokást, Ábrahámtól legalább IV. Béláig, a Közel-Keletről Magyarorszáig és Mongóliáig.¹

Térjünk át a nyelvészetre. Az őstörténetre vonatkozó nyelvi kutatásoknál figyelembe kell vennünk a nyelvek eltűnésének mai napig tartó jelenségét. Csak az utolsó évszázad alatt sok száz nyelv tűnt el nyomtalanul. Hadd említsek egy történelmi példát: politikai okok miatt a kínaiak mindig nagy érdeklődést tanúsítottak a határaikon élő népek nyelvei iránt. A Krisztus utáni első évezredben, kissé felületes számításaim szerint Kína északnyugati határán az úgynevezett északi barbárok csoportjában a kínai források 59 népet említenek. Ezek leírásában csak tizennyolcszor van utalás az illető nép nyelvére és ezek közül csak három esetben – például a türköknél – tudjuk megállapítani, hogy milyen volt a nyelv. Három más esetben a források írói azt mondják, hogy az illető nép nyelve nem hasonlít egyetlen más nyelvhez sem, nyolc más népről pedig azt állítják, hogy nyelvük hasonlít egy másik, de számukra ismeretlen nyelvhez. Azaz 59 népből csak 3 esetében ismerjük a nyelvet és három másiknál spekulálhatunk.²

De hát a nyomtalanul eltűnt nyelvek tanulmányozása lehetetlen feladat, hacsak nem alkalmazzuk Anatole France-nak *A pingvinek szigete* című regényében említett módszerét. A regény hőse a pingvinek primitív festményeinek leírását tette feladatává. A baj abban állt, hogy ennek a nagy értékű festészetnek nem maradtak nyomai. Nem ismerünk pingvinek által festett képet. Így hát Anatole France hőse az olasz, francia, flamand primitív festők képeinek alapján készített leírást a pingvinek festészetéről. Az őstörténet számos kutatója alkalmaz ehhez hasonló módszereket.

Aligha kell hangsúlyoznom az írott szövegek fontosságát az összehasonlító történelmi nyelvészet szempontjából, hiszen ezek alkotják ennek a tudományágnak az alapját. Írásos emlékek nélkül nem lehet a nyelv történetére következtetni.³ Összefüggő szövegek híján a kutató szórványemlékek tanúságára szorul, de hát ezek is írott szövegekben bukkannak fel. A minket most érdeklő eurázsiai nyelvek szavai, mint tudjuk, elég szép számmal fordulnak elő például a görögben, a latinban vagy a kinaiban és bizonyára több más nyelvben is, ahol még nem bukkantak rájuk. Vegyünk egy tanulságos példát. A Kr. u. 629 és 645 között utazó buddhista zarándok, Xuan-cang útleírásában kínai átírásban megadja a türk kagán nyári székhelyének „Ezer forrás” jelentésű

¹ SINOR, D.: „Taking an Oath over a Dog Cut in Two”, in: *Altaic Religious Beliefs and Practices, Proceedings of the 33rd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*, szerk.: Géza Bethlenfalvy et. al., Budapest 1992, 301–307.

² Vö.: SINOR, D.: “Some thoughts on the Nostratic Theory and its historical implications”, in: *Nostratic: Examining a Linguistic Macrofamily*, Colin Renfrew and David Nettle, Cambridge 1999, (387–400), 397.

³ SINOR, D.: *Essays in Comparative Altaic Linguistics*, „Uralic and Altaic Series” 143, Bloomington 1990.

nevét: *bing yul*. A 'forrás' jelentésű *yul* nem köztörök szó, hiányzik a ránk maradt türk szókészletből, de a 11. századi Kásgari még említi, és feltűnik néhány izolált, Altaj-vidéki nyelvecskében (pl.: *hakas*, *kyzyl*). Ám – és ez az érdekes pont – a szó megvan a csuvasban és tovább él a Volga folyó cseremiszi *Yul* nevében is. A szónak nincs tunguz vagy mongol megfelelője, és így valószínűleg valamelyik belső-ázsiai szubsztrátum nyelv szókészletéhez tartozik.⁴

Jó néhány évvel ezelőtt a nagy francia nyelvész, Marcel Cohen a *mot bouchon* „dugó szó” elnevezést használta olyan szavak jelzésére, amelyek a tengeren úszkáló dugóhoz hasonlóan lebegnek más nyelvek szókincsében anélkül, hogy tudnánk, hogyan kerültek oda.⁵ Biztosra vehető, hogy minden nyelvben a megoldhatatlan etimológiák nagy része ilyen „dugó szó”, egy ma már nem ismert nyelv maradéka. Vegyünk két elgondolkodtató példát. Vitatható eredetű, de a vogul *βölem*-mel bizonyára összetartozó *ólom* szavunk aligha választható el a görög βόλιμος szótól, amelynek szintén nincs elfogadott etimológiája. Ez nem meglepő hiszen, ne felejtjük, a görög szókincs nagy részének nincs indoeurópai etimológiája.

Nézzünk egy másik példát. Hogyan lehet az, hogy a klasszikus mongol szó *günje* 'tutaj, kis hajó' amelynek nincsenek megfelelői a modern mongol nyelvekben, felbukkan a 18. századi cseremiszi *kunzü* átírásban, de a későbbi nyelvben nem találjuk.⁶ Mint a *yul* esetében, úgy itt is érdekes és kiderítetlen kapcsolatokat látok a cseremiszi és a tőlük ma nagyon is távollevő népek között, de ez nem tartozik jelen témához.

Az ilyen szórványemlékek, dugó-szavak magyarázatánál, főleg méltóságnevek esetében, a legnagyobb óvatosságra van szükség. Túl gyakran találunk meggondolatlan következtetéseket. A Kr. u. 5. században Mongólia környékén virágzó *ruan-ruan* (más átírásban *zsuan-zsuan*) nép uralkodójának címe a későbbi törököknél és mongoloknál jól ismert *kagán* volt, de ez még nem ok arra, hogy a *ruan-ruan*okat, ahogy ezt sokan teszik, törököknek vagy mongoloknak tekintsük. A magyar *király* szó szláv eredetű, mi mégsem vagyunk szlávok, és a németek sem beszélnek latinul, noha uralkodójuk a latin eredetű *Kaiser* címet viselte.

A történelem előtti idők eseményeinek kiderítésében a jövevényszavak használata nem hozhat végleges eredményeket, és súlyos félreértésekre vezethet. Fiatalkoromban úgy hitték, hogy pl. a törököktől tanultuk a földművelést, mert az arra vonatkozó szókincsünk nagyrészt török eredetű. De hát az angolok is tudták mi egy hegy vagy egy tó, mielőtt átvették a franciából a *mountain* és *lake* szavakat, a karakalpakok ismerték a fakérget, mielőtt kölcsönvették az orosz *beresta* szót. Gondolom a magyaroknak volt gyomra, karja, szakála (mind török jövevényszavak) mielőtt érintkezésbe kerültek

⁴ Vö.: SINOR, D.: „Yul”, *Studia Orientalia* 28 (1964), (1–8), 7.

⁵ Vö.: COHEN, M.: „Sur le nom d'un contenant en entrelacs dans le monde Méditerranéen”, *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* 27 (1926) 81–120.

⁶ Ld.: SINOR, D.: „On Water-Transport in Central Eurasia”, *Ural-Altäische Jahrbücher* 33 (1961), (156–179), 172–173.

volna a törökökkel, arról nem is szólva, hogy nem is léteznénk, ha a nemi közösülés gyakorlatát, a szóval együtt csak a törököktől tanultuk volna meg. *Tej* szavunk iráni eredetű – a finnugor anyák nem szoptattak? És ha nem, milyen gyerektápszerral etették kicsinyeiket? Az őstörténet szempontjából a kölcsönszavak tanulmányozása nem hozhat megbízható eredményeket.

Ugyanez mondható az ún. kultúrszavakról is. Létezésük tagadhatatlan – nézzük csak meg a mai *computer*-nyelv szakkifejezéseit – csak éppen nem alkalmasak arra, hogy előfordulásaikból történelmi következtetéseket vonjunk le. Vegyük a *méz* szavunkat, általánosan és helyesen elfogadott vélemény szerint a szó és uráli megfelelői iráni, sőt indoeurópai kölcsönzések, mégpedig a szerintem sosem létezett indoeurópai ősnyelvből. Ám a szó, kétségen kívül, megvan a kínaiban is, *mi* (< *mjit) alakban és ez a forma összevethető a tokhár B *mit* „méz” szóval. A két alak általánosan elfogadott egyeztetése,⁷ nem a nem létező ősi indoeurópai *medhu-val, hanem a finn *mete*-, lapp *mitt*, mordvin *m'ed'* alakokkal egyezik. Nem célom ezeket az egyezéseket úgy magyarázni, hogy a kínaiak a lappoktól vették át a méz ismeretét.

Vegyünk egy másik példát, egy egész szócsaládot, amely valamikor, a nagyon messzi múltban, az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig terjedt. Ebben az esetben hadd induljak ki a török formából, mert ez a legegyszerűbb. A köztörök *qap* 'edény' jelentésű szó összefügg a *qap*- „becsuk, bezár” igével (ide tartozik *kapu* szavunk is). A *qap* megfelelői megvannak a kínaiban is, mégpedig egy szópárban *he* (< *gap) „bezár, becsuk” és „doboz” jelentéssel. Biztosra veszem, hogy az indoeurópai *qap „tartalmaz, megfog” (*to hold, to contain*) szócsaláddhoz tartozó szavak, pl. a latin *capio*, a görög/latin *capsa* „tok, szekrényke” nem választhatóak el a török, avagy éppenséggel kínai alakoktól. Itt nem a kínai és latin rokonságáról van szó, hanem csak egy érdekes kultúrtörténeti adatról.⁸ Valamikor réges-régen – és itt szándékosan nem adok dátumot – az edény/doboz/szekrény olyan új találmány volt (a magyarban sajnos nincs általános szó, amely az angol *container* vagy német *Behälter*, francia *réipient* általános fogalmát fejezné ki), hogy egy kultúrszót használtak jelölésére, mint ahogy azt mi tesszük a távközlésben nemzetközi szavainkkal – a telefontól a szoftverig.

Ha ezt a kérdést itt egyáltalán szóba hozom, az azért van, mert ezzel az apró példával is szeretnék rámutatni arra, ami mintegy e cikk alap gondolata, ti. *hogy a neolitikummal beálló diverzifikáció előtt az észak-eurázsiai térség lényegében egy és ugyanazon kulturális szférához tartozott, amelyben emberek, népek, fogalmak, technikák, mindenféle mitikus koncepciók mintegy szabadon lebegtek.*

Nyelvészkörökben általánosan elfogadott vélemény, hogy egy nyelvrokonság bizonyításához elsősorban alaktani, morfológiai egyezések szükségesek. Az általam is valaha sokat hangoztatott altáji nyelvrokonság gyenge pontja éppen az, hogy az északi-

⁷ Az összevetést újabban ismétli pl.: RINGLE, D.: „Tocharians in Xinjiang: The Linguistic Evidence”, *Journal of Indo-European Studies* 23 (1995/3–4), (439–444), 442.

⁸ Vö.: SINOR, D.: „On Vessels, Bags, Coffins and Melons. Musing over Turkic *Qap*”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 48. (1995/3) 457–464.

tunguz és a mongol nyelvek között ezek az egyezések minimálisak, vagy talán nem léteztek. Ez persze nem jelenti azt, hogy szóegyezések ebből a szempontból nem számítanak. Ha *ad absurdum* vennénk a dolgokat, nem lehetne két olyan nyelv között rokonsági kapcsolatot feltételeznünk, amelyek szókincsében nem lenne semmiféle egyezés.

*

A történeti összehasonlító nyelvészet alapgondolata, hogy a nyelvek az idők folyamán változnak és egy nyelvből több fejlődhetik, aligha vitatható. Elég, ha a latin utódnyelveire, franciára, olaszra, spanyolra gondolunk, amelyek történelmi időkben fejlődtek, és tanulmányozásukhoz írott forrásaink is vannak. Közép-Eurázsia nyelvei közül csak az uráli és altaji nyelveknek vannak a modern kor előtti időkbeli nyelvemlékei. A legrégebb uráli szöveg a mi Halotti Beszédünk, a legrégebb altaji (török, mongol, tunguz) szövegek az Orkhon melletti török feliratok, csak a Kr. u. 8. századból származnak. A nagyszámú, ma már részben eltűnt nyelvek maradványai még ennél is sokkal újabbak, modernnek mondható tudósok szöveggyűjtésén alapulnak. A belső-ázsiai kultúrszférában az őshonosnak tekinthető (a hangsúly a „tekinthető” szón van) szövegek nagyon is újak.⁹

Ideiglenesen tegyük fel, hogy volt egyszer egy finnugor, avagy éppenséggel uráli ősnyelv (*Ursprache*). Mármost ki beszélte a finnugor, avagy uráli ősnyelvet? A válasz egyszerű, ismeretes és számos műben olvasható: a finnugor ősnép (*Urvolk*) beszélte az egyiket, az uráli ősnép a másikat. De ez az *Urvolk* honnan származott? *De facto* azért találtuk ki ezeket a nem létező népeket, hogy legyen kivel beszéltetni a nem létező ősnyelveket.¹⁰ Henri-Paul Francfort, francia kétkedéssel és nem csekély humorérzéssel azt a példát hozza fel,¹¹ hogy minden nyúlnek vannak és voltak szülei, így tehát fel kell tennünk egy „ősnyúl” (ahogy mondja: *Urlapin*) létezését de mikor, hogyan, és hol fejlődött ez a nyúl a proto- vagy ős-proto nyúlból? Hol és mikor lett a nyúl nyúl? És hol élt? Viták elkerülése végett állapodjunk meg abban is, hogy az időpont, amikor ez az ősnyelv keletkezett, vagy mondjuk inkább azt, hogy bizonyossággal létezett, a Kr. e. Z. század avagy Y. évezred volt. Most tehát – mivel ez a cikk őstörténetről és etnogenezisérről kell szóljon – felteszem a meg nem válaszolható kérdést: milyen nyelvet beszélt a képzeletbeli uráli, vagy indoeurópai ősnép egy évezreddel vagy akár egy évszázaddal korábban? És hol beszélte? Hát valószínűleg nem Ausztráliában, sőt Amerikában sem. Az indoeurópai őshazát (német tudósok agyszüleményeként) olyan korban tették oda, ahova tették, amikor még nem tudták, hogy az anatóliai hettiták is indoeurópai nyelvet

---

⁹ SINOR, D.: *Essays in Comparative Altaic...*

¹⁰ Sinor, D.: „Geschichtliche Hypothesen und Sprachwissenschaft in der ungarischen, finnisch-ugrischen und uralischen Urgeschichtsforschung”, *Ural-Altäische Jahrbücher* 41 (1969) 273–281; reprint 1990. A cikk egy rövidített magyar fordítását ld.: *A vizimadarak népe*, szerk.: Gulya János, Budapest 1975, 325–338.

¹¹ Lásd H. P. FRANCFORT recenzióját a *The Bronze Age and Early Iron Age Peoples of Eastern Central Asia* című monográfiáról (I–II. Viktor H. Mair, Philadelphia 1998) *Bulletin de l'École française de l'Extrême Orient* 86 (1999), 449–458.

beszéltek. A grúz Gamkrelidzének más beidegződései vannak, ő a Kaukázus környékére teszi az indoeurópai őshazát. A finnugor őshazát is nehéz lenne Vietnamba tenni, így hát elsősorban a finn tudósok oda képzeltek el, ahol a finnugor népek zöme él. A népnevek tanulmányozása sem ad megbízható felvilágosítást az egyes népek eredetét, nyelvét, történetét illetően. A magyaroknak tizenkilenc különböző neve van a középkori forrásokban, és csak azért tudjuk, hogy magyarok vagyunk – és nem türkök, szkíták vagy hunok – mert véletlenül megmaradtunk. A kutatási módszerek pongyolaságát hadd illusztráljam egy példával. Egy, egyesek szerint 311-ben, mások szerint vagy kétszáz évvel előbb kelt levélben egy szogd kereskedő a Kína fővárosát, Loyangot éppen elfoglaló népet *hunnak* mondja,¹² mire is a történészek tucatjai örömmel azonosítják ezt a népet Attila hunjaival. Az azonosítást kizárólag a népnévhez kötik, és vagy nem tudják, vagy nem veszik figyelembe, hogy az Indus felső folyásánál fekvő, vagy kétszáz évvel korábbi szogd Thor-Shatial feliratokban *xwn* többször fordul elő mint személynév.¹³ Hasonló, népneveken alapuló hibás történelmi egyeztetésekkel akár azt is lehetne mondani, hogy a hunnak nevezett magyarok voltak azok, akik a kínai fővárost kirabolták.

Vegyünk egy nyugat-európai példát, a franciákét. Itt egy konkrét, bizonyítható esetben látjuk az eurázsiai őstörténetben lépten-nyomon alkalmazott módszerek tarthatatlanságát. A francia eredetileg egy neolatin nyelven beszélő germán nevű kelta nép. Ha a franciáknak, mondjuk egy kínai forrásban csak a neve maradt volna meg, akkor bizonyára volnának olyanok, akik időszámításunk kezdetén létrejött germán-kínai kapcsolatokról beszélnének.

*

Az őstörténet és etnogenezis tanulmányozásához talán még az írott forrásoknál is hasznosabb anyagot nyújt az archeológia, amely évezredekkel régebbi időkre tud fényt vetni. A nagy és rendszeresen félreértett probléma itt az, hogy a régészet és az írott források kutatásának eredményeit nagyon nehéz, többnyire lehetetlen összehangolni.

Az archeológia, az ásatások tárgyi leletei, a koponyák, a fazekak, a nyílhegyek vagy nyergek nem fedik fel, hogy milyen néphez tartoztak, arról nem is szólva, hogy ez a nép milyen nyelven beszélt. A kiásott darabokon nem áll rajta annak a népnek a neve, amely használta őket és súlyos, de általánosan elkövetett hiba az, hogy egy-egy leletet egy adott néppel kellő bizonyosság nélkül kötünk össze. Van, aki az Altajban kiásott paziriki (Kr. e. 6–4. század) vagy a Mongóliában fellelt Noin-ula-i leleteket a nyolckilencszáz évvel később feltűnő (Kr. e. 3. század) xiong-nu néppel köti össze anélkül, hogy erre bármi bizonyosság lenne.

---

¹² A kérdés újabb áttekintésére: GRENET, F. – SIMS-WILLIAMS, N.: „The Historical Context of the Sogdian Ancient Letters”, *Studia Iranica* 5 (1987), 101–119; GRENET, F.: 1989, „Les ‘Huns’ dans les documents sogdiens du Mont Mug”, *Studia Iranica* 7 (1989), 165–184.

¹³ Ld.: HUMBACH, H.: „The Sogdian Inscriptions of Thor-Shatial”, *Journal of Central Asia* (Islamabad) 8. (1985), 51–57.

Az utolsó néhány évtizedben Kelet-Turkesztán száraz talajában kitűnően megőrzött europoid holttesteket találtak. Az archeológusoknak, antropológusoknak mi sem kellett több, kinevezték őket tokhároknak. Az nem hat zavaróan, hogy több mint másfél évezred választja el a DNS vizsgálatokkal elég pontosan datálható múmiákat a tokhároktól.¹⁴

Mesterházy Károlynak egy nemrég megjelent cikke tizenhét oldalon át, érdekesen és nagy kompetenciával tárgyalja, hogy kik is voltak eltemetve a Dunántúlon talált több száz 10. századi sírban.¹⁵ Ezeket a sírokat több mint száz év óta a szakemberek egész sora tanulmányozta – és még mindig nem értenek egyet. De ha az Altajban vagy Szinkiangban találnak egy sírt, azt egyesek nyugodt lélekkel tulajdonítják egy pár száz évvel előbb vagy később feltűnt népnek.

Még kevésbé tudjuk, hogy egy ásatás szenvedő alanya milyen nyelvet beszélt. Az antropológia nem ad erre vonatkozó felvilágosítást. Az Egyesült Államok negroid lakosságának anyanyelve az angol. Régészeti és nyelvi egységek között sem lehet párhuzamot vonni. Elvben *valószínűbb*, hogy egy az Ural hegység környékén előkerült koponya hajdani tulajdonosa egy proto-uráli és nem egy proto-kusita nyelvet beszélt, de ez is csak feltevés.

Lényegében az a helyzet, hogy az emberiség őstörténetének kiderítésében az összehasonlító nyelvészet és az archeológia reális eredményeinek *interpretációja* igen gyakran egy mítoszhoz hasonlítható. Nézzük meg, hogy a mítoszok nem segítenek-e jobban történelmi realitások felismerésében. Talán ideje lenne az eurázsiai nyelvi mítoszok helyett több érdeklődést mutatni az eurázsiai mítoszok nyelve iránt.¹⁶

*

Több mint fél évszázaddal ezelőtt egy fiatal orosz barátom – akinek a kereszténységről alig voltak fogalmai – Leningrádban arra kért, hogy az Ermitage-ban magyarázzam meg neki a vallásos témájú festmények tartalmi jelentőségét. Azt még tudta, hogy a keresztre feszített ember Jézus Krisztus volt, de a szeplőtelen fogantatást ábrázoló képek szimbolizmusát már nem értette. Vannak szimbolikus vagy mitikus egységek, amelyek csak egészükben érthetőek. Vegyünk egy egyszerű példát, egy festményt, amelyen egy lenge öltözetű nő, egy fa alatt, kezében almával, egy kígyóval társalog. Ez egy négytagú mitikus egység ábrázolása, és alkotó elemeit nem lehet megváltoztatni. Nem lehet Éva kezébe egy banánt tenni vagy a kígyót egy teknősbékával kicserélni anélkül, hogy a kép a mi szemünkben ne váljon teljesen értelmetlenné. A csere nem zavarná egy más civilizáció tagját, aki viszont értetlenül nézné az ábrázolást. A „fa, alma, Éva, kígyó” mitikus egysége csak a bibliai ismeretek kultúrkörében vagy annak származékaiban létezik, csak ezzel a háttérrel érthető meg. Az ilyen mitikus egységek

¹⁴ Mair két kötetében több szerzőnél fordul elő az azonosítás, ld.: *The Bronze Age and Early Iron Age Peoples of Eastern Central Asia*, Ed. by I–II., Viktor H. Mair, Philadelphia 1998.

¹⁵ MESTERHÁZY K.: „Dunántúl a 10. században”, *Századok* 136 (2002/2) 327–340.

¹⁶ Erre részletes utalás található, ld.: SINOR: „The Myth of Languages and the Languages of Myth”, in *The Bronze Age...*, 1998, II, 729–745.

fellelhetők Közép-Euráziában is, és tanulmányozásuk, mondhatnám megfejtésük, érdekes fényt vetethet közös ősi hiedelmekre.

A görög és kínai civilizáció nem egy eleme csak a belső-ázsiai kulisszák előtt válik érthetővé. Több kitűnő tudós foglalkozott a görög vagy kínai civilizációk belső-ázsiai komponenseivel. Itt csak néhány példával szeretném megmutatni, hogy a mitikus világképek tanulmányozása miben segíthet Belső-Ázsia vagy Közép-Eurázsia legrégebb, történelem előtti múltjának tanulmányozásában. Ebben a rövid cikkben inkább csak felidézni, mintsem leírni tudom az évezredek tengerében már majdnem elsüllyedt mitikus világképet. Az, ami ebből megmaradt és látható, olyan, mint a rég elsüllyedt hegyvidék, amelynek csúcsai a tenger szintjéből még szigetcsoporthoz képest kiemelkednek, de összetartozásuk csak a tenger szintje alatt észlelhető.

Az Iliásztól kezdve a görög és latin forrásokban újra és újra felbukkan kicsi emberkék, a pigmeusok és darvak vagy más vándormadarak küzdelmének leírása. Az ókor és középkor művészei szívesen illusztrálták ezt a témát.

Ugyanez a motívum előfordul a kínai forrásokban is, ahol a pigmeusokat legtöbbször *xiao ren* „kis embernek” vagy *duan ren* „rövid embernek” hívják. A leírások szerint ezek életre-halálra szóló tusát folytatnak a vándormadarak, többnyire darvak vagy hattyúk ellen. Földrajzilag, helyesebben a mitikus földrajzban, ha szabad ezt a kifejezést használnom, a darvak és pigmeusok csatateré mindig *in extremis*, a világ végén fekszik. Jól ismert tény, hogy a mesemotívumok vándorolnak, de itt ennél többről van szó, a világképek egyezéséről. A görögöket a kínaiaktól elválasztó – vagy talán éppen összekötő – hatalmas eurázsiai térségben, a lappoktól, a finneken át a csukcsok és a giljakok népéig volt egy mitikus világkép, amely a görög és kínai mitikus leírásokat, úgy mond megmagyarázza, logikussá teszi. A pigmeusok a világ végén, többnyire a magas északon élnek, ahol a földet ernyőként borító égbolt, többé-kevésbé hegyesszögben érinti a földet és így az alacsony égbolt miatt a pigmeusok nem nőhetnek meg.¹⁷ A környék amúgy sem otthonos, mert ugyanott, ahol az ég a földet érinti, van egy kapuszerű nyílás, amelyen keresztül a vándormadarak elhagyják a földet, hogy madárországba repüljenek vedleni. A „madárország” kifejezés nem az én alkotásom, a finneknél *lintukoto* „madárország” a kínaiaknál *hao-guo* „daruország”. A térség neve és lakói, nem meglepő módon mindkét tradícióban: a pigmeusok.¹⁸ Nem csoda, hogy a pigmeusok és darvak a szűk térségben konfliktusba keverednek, és ebben a csatában, hogy úgy mondjam – repülnek a tollak.

Ám ezek nemcsak a harc heve miatt repdesnek. A nyílás, amelyen át a madarak repülnek – a kínai „A hegyek és tengerek könyve” (*Shan-hai-king*) szerint a „Vadkacsák kapuja” (*yan men*), a csukcs világképében pedig a „madarak kapuja” – sajnos más célt is szolgál: ezen át fúj be a világba a hideg északi szél. A giljak verzió szerint a kapu

---

¹⁷ Az egész kérdéskomplexummal részletesen foglalkoztam, ld.: SINOR, D.: „Autour d’une migration de peuples au Ve siècle”, *Journal Asiatique* (1946–47), 1–78.

¹⁸ A finn elképzeléseket részletesen tárgyalja: TOIVONEN, Y. H.: 1937. „Pygmäen und Zugvögel”, *Finnisch-ugrische Forschungen* 24 (1937), 12–84.

egyrészt a madarakat engedi ki, másrészt a fagyos szelet engedi be. A Shi-qi a nyílást *han-mennek* „a hideg kapujának” nevezi, Plinius szerint a „föld retesze”, és ott van, ahol az északi szél keletkezik. A szél olyan erős, hogy ahol a földet érinti, az ég függőnyre ide-oda csapdos, és bizony sok madár leli ott halálát; kihullott tollaik megtöltik a levegőt. Hérodotosz, akinek csak a fizikai és nem a mitikus realitásokhoz volt érzéke, ezeket a tollakat hópolyheknek tekinti, de mentségére szolgáljon, hogy nem ismerte a csukcsok véleményét, amely szerint ebben a régióban tollakkal és nem hópolyhékkel telített a levegő. Pedig hát a csukcsok igazán tudhatják, hogy mi a különbség a hó és madártollak között. A pigmeusok a bölcs, mitikus Yao kínai császárnak tollakat hoznak ajándékba, és a félig mitikus kínai Mu király vándorlásai alatt, a messzi Északon az „összegyűlt tollak” (*ri yu*) országába jut. A görög északi istenségnek, a hyperboreusi Apollónak északi hazájában tollakból készült oltára van, és évente hattyúk hozzák Görögországba.

Am térjünk vissza kedvelt pigmeusainkhoz, akiknek gyakorta csak egy szeme van. A 13. századi arab geográfus, al-Qazvini ezt a fogyatékossgot úgy magyarázza, hogy a másik szemüket a madarakkal való viaskodásban veszítették el. Az idősebb Plinius szerint messze északon a föld kapuja mellett, ahonnan az északi szél fúj, egy tollal telített térségben (*Pterophoros appellata regio*) él egy születésétől fogva egyszemű nép, az *arimaspoi*, akik nem darvakkal, hanem griffmadarakkal háborúskodnak.

A madarakkal viaskodó pigmeusok egy kínai forrás szerint barlangokban élnek. A barlang veszélyes hely, onnan fúj az északi szél. Boreasnak, a hideg északi szél meg személyesítőjének lakhelye egy barlang. Boreasnak csak egy szeme van és Wotan, mint szélisten, szintén egyszemű. A szél és az egyszeműség kapcsolata kiterjed a kovácmesterségre is, amely a fűjtatók szelét használja. A kovács küklpszoknak csak egy szemük van, fűjtatóikkal ők a szél urai.

Szabadjon most újra felidézni a bibliai történet négy motívumát: nő, fa, alma, kígyó. A bibliai leírás organikusán kapcsolja össze és magyarázza, teszi elfogadhatóvá ezt a furcsa négyességet.

A most általam felidézett történet eddigi elemei: pigmeusok, vándormadarak, tollak, szél, egyszeműség. A látszólag össze nem illő adatok (pigmeusok és harcuk a darvakkal, a szélben repülő tollak, az ég alján levő nyílásból kifújó szél, stb.) egy mitikus, saját logikájú egységet alkotnak, amelynek minden egyes alkotóeleme szerves része az egésznek. Magukban véve értelmetlenek, megmagyarázhatatlanok.

Az előbb vázolt mítoszkomplexumból az a levonható tanulság, hogy a gondolatok, az elképzelések terjedésének nem volt és nem is lehetett határa. Az emberek cipelték ezeket magukkal végtelen, szüntelen vándorlásaik alatt. A pigmeusok és madarak harcának történetét, több más ilyen elképzeléssel együtt a Bering-szoros jegén át magukkal vitték Amerikába is. Ha a felső palaeolitikumhoz tartozó aurignac-i kultúra Franciaországból Szibérián és a Bering-szoroson át Amerikáig juthatott, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy az előbb említett mítoszok is szabadon terjedhettek.

A most idézett adatokból egy az egész eurázsiai kontinensen elterjedt világképet lehet rekonstruálni. Ez nem különösen meglepő, ha figyelembe vesszük a fizikai antro-

pológia tanulságait. Europoid embermaradványok találhatók véges-végig a nagy közép-ázsiai térségben. A Kr. e. 3000 körül Minuszinszk környékén virágzó Afanaszjevo kultúra hordozói, valamint a Kr. e. 1700 körül ugyanott megjelenő Andronovo kultúra népe az europoid vagy mongolo-europid rasszhoz tartoznak. Kínai archeológusok újabb kutatásai szerint Kelet-Turkesztánban a mongoloid lakosság csak Kr. e. 1300 körül tűnik fel.¹⁹ A Kr. e. 3. évezredbe datálható turkmenisztáni Anau-leletek keleti mediterrán emberi maradványokat tartalmaznak. Ha itt röviden és felületesen utalok az antropológia eredményeire, azt csak azért teszem, hogy rávilágítsak a közép-eurázsiai térség egységére, helyesebben nyitottságára, amely lehetőséget adott fajok, nyelvek, mítoszok, technikák terjedésének.²⁰ Az utóbbi kategóriához tartoznának azok a sajátos szövés technikával készült és kb. Kr. e. 1200 körüli időre datálható, Kelet-Turkesztánban talált textíliák, amelyek pontos megfelelői a hallstatti sóbányákban megőrződött szöveteknek.²¹

*

Próbáljuk most meg az elmondottak tanulságait levonni. Az őstörténet és etnogenezis kérdéseinek felderítésére négy forráscsoportot különböztettem meg.

1. Az írásos emlékek, amelyek többszörösen is hasznosak, mivel tanulhatunk a bennük levő, de az írások előtti időkre vonatkozó adatokból, utalásokból, és ezek az írott szövegek képezik az összehasonlító nyelvészetnek, úgymond nyersanyagát. Gyenge oldaluk a mind az események, mind a népnevek feljegyzésében megnyilvánuló megbízhatatlanság.

2. A nyelvészet fontos az írásos emlékek egy részének megfejtésében, és összehasonlító válfajában különböző népek kapcsolatát, vagy akár rokonságát is ki tudja mutatni. Gyenge oldala hogy – írásos emlék nélkül – nem képes egy nyelvet egy néppel, egy archeológiai lelettel vagy egy kultúrával egyeztetni. Az időmeghatározás a történelem egyik döntően fontos feladata és erre – az írásos emlékek előtti időkre vonatkozóan – az összehasonlító nyelvészet képtelen. A nyelvi változások gyorsasága kiszámíthatatlan: néha lassan, folyamatosan, néha ugrásszerűen történnek. Például a normann hódítás nyomán az angol nyelv hatalmas átalakuláson esett át.²²

Az ősnyelv egy elmeszülemény, amelyben már egyre kevesebben hisznek. Nemsokára a diákkoromban divatos életföldrajz sorsára fog jutni, de addig is bizvást állít-hatjuk, hogy az őstörténetkutatásban nem játszik többé szerepet.

---

¹⁹ KANGXIN, H.: „The Physical Anthropology of the Ancient Populations of the Tarim Basin and Surrounding Areas”, in: *The Bronze Age and Early Iron...* 568.

²⁰ Belső-Ázsia és Európa kapcsolatai a későbbi korokban is intenzívek voltak, ld.: SINOR, D.: *Inner Asia and its Contacts with Medieval Europe*, London 1977.

²¹ Ld.: BARBER, E. J. W.: 1998, „Bronze Age Cloth and Clothing of the Tarim Basin: The Kroran (Loulan) and Qumul (Hami) Evidence”, in: *The Early Bronze Age and Early Iron... II*, 647–678

²² SINOR, D.: *Essays in Comparative Altaic...*

3. Az őstörténeti archeológia és segédtudománya, az embertan fel tudja idézni rég eltűnt népek materiális, néha spirituális kultúráját és képes kimutatni egymástól térben messze élő népek kapcsolatait, de önmagukban a leletek sem egy néppel, sem egy nyelvvel nem egyeztethetők. Az ún. europid rassz, úgy és azért kapta nevét, mert az indoeurópai nyelveket beszélő népek nagy többsége ehhez tartozik. Meglepő, hogy europoid népek csontmaradványai már a Kr. e. 2–3. évezredben kimutathatóak Európától Kínáig, míg a napjainkban ott domináló mongoloid rassz nem látszik, hogy nyugat felé terjeszkedett volna.

4. A mítoszok tanulmányozása, összehasonlítása gyakran az idők homályában keletkezett kapcsolatokra utal, és legalábbis a közép-eurázsiai térségben egy több elemében hasonló világkép rekonstrukcióját teszi lehetővé. Általánosan elfogadott vélemény hogy a csodálatos korai görög civilizáció csak borítólemez egy nagyrészt ismeretlen világon. Számos elemének, amire például Karl Meuli mutatott rá,²³ belső-ázsiai megfelelője van. Más a helyzet Kínában, amely lényegében és kimutathatóan helyi neolitikus alapra épült. Nos, a mítoszok áttörnek ezen a „kínai falon” és kapcsolatokra mutatnak egy olyan időbeli, ha szabad mondanom, történelem alatti mélységben, amelyről nélkülük aligha lenne tudomásunk. Térjünk vissza előadásom címére. Ami a közép-eurázsiai őstörténetet illeti, az azt mutatja, amit korábban említettem, vagyis *a neolitikummal beálló diverzifikáció előtt az észak eurázsiai térség egy és ugyanazon kulturális szférához tartozott, amelyben emberek, népek, technikák, mindenféle mitikus koncepciók mintegy szabadon lebegtek*. Etnogenezisről nem lehet szólni, mert a népek nem tojásból kelnek ki, történetük kezdete és vége egy folyamat része. A problémát, leghelyesebben talán „József trilógiájának” bevezetésében Thomas Mann fogalmazta meg az én tökéletlen fordításomban ilyenén: „A nehézség éppen abban rejlik, hogy mindenkinek van apja, és hogy semmi sincs először vagy önmagától, semmi sem okozta önmagát, mindenkit nemzettek, minden visszafele mutat, egyre lejjebb a kezdet szakadékába, a múlt kútjának kimérhetetlen mélységébe. Mélységes a múlt kútja, feneketlennek is mondhatnánk.”

---

²³ Pl. legfőképpen: MEULI, K.: „Scythica”, *Hermes* 70 (1935), 121–176.

Denis Sinor

SOME THOUGHTS ON PREHISTORY AND ETHNOGENESIS

The article distinguishes and briefly analyses four approaches to the clarification of the basic questions of Central Eurasian ethnogenesis and prehistory. 1. The written sources of the historical period contain many references to times predating their composition and, of course, constitute the quarry from which comparative, historical linguistics extracts its data. 2. Linguistics allows the deciphering, reading, understanding of the written texts and does give indication on the interrelatedness of peoples. What it cannot accomplish is the establishment of links between artefacts and the linguistic appurtenance of those who made them. The concept of the *Ursprache* is a figment of the imagination. While it is clear that many related languages (say the Romance languages) do go back to a common origin, the parent language was not the product of spontaneous generation and the question on how the imaginary *Ursprache* originated remains unresolved. 3. Archaeology and anthropology, while shedding light, on the material and, on occasion, on the spiritual world of which they were part, the finds, without external evidence brought in to bear, cannot be validly attributed to any linguistic or historic group. 4. Mythology, the study of spiritual, imaginary concepts can and on occasion does show shared beliefs between people separated by great temporal and spatial distances.

The article, one of mild debunking of commonly accepted ideas, concludes that in times preceding the diversification which characterized the Neolithic revolution, the Central Eurasian territory was one in which peoples, techniques, languages, mythical concepts were freely floating and interacting.